

ЯН СКАЦЕЛ – ФИЛОСОФИЯ НА ТИШИНАТА И ЗВУКА¹

Росица Игнатова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Росица Игнатова. Ян Скацел – философия тишины и звука

Данная работа посвящена исследованию творчества Яна Скацела и в частности исследованию проблемы тишины и звука, встречающихся в его поэзии довольно часто. Тишина и звук отличаются у него разнообразной символикой – они могут быть выражением силы природы, прошлого, детства, смерти и жизни. Во многих стихах Яна Скацела тишина, голос и звук приобретают философский облик, становятся философией человеческой жизни. Творчество этого чешского поэта иллюстрирует новую уникальную концепцию о восприятии окружающего мира, политики и поэзии.

Rositz Ignatova. Jan Skácel – philosophy of silence and sound

The paper studies the works of Jan Skácel and in particular the problem of silence and sound, which are found very often in his poetry. Silence and sound are loaded with various symbolic meanings in Skácel's poems. They can express the power of nature, past, childhood, death and life. In most of his verses the silence and sound become philosophical concepts, a philosophy of human existence. The works of the Czech poet present a new and unique approach to the perception of the outside world, politics and poetry.

Мечтата да изразиш онова, за което не се говори, за което не трябва да се произнасят думи, сътворява основната атмосфера в Скацеловите стихове. Още с излизането на първата стихосбирка на поета през 1957 година – *Колко шанса има розата (Kolik příležitostí má růže, 1957)* – се откроява една обща за бъдещото му творчество тенденция, а именно концентрация на поетичното проникновение, което ражда лирически миниатюри, разпростиращи се върху малки словесни площи и чужди на евтината асоциативност. И в това Скацел е изключително стриктен.

В света на Скацеловата поезия постоянно се оказваме на предела на действителното и недействителното, намиращо се както в нас самите, така и извън нас. Неговата поезия изразява случващото се вътре в човека мълчаливо, но едновременно с това улавя обществените процеси и всичко разиграващо се наоколо. Това е ясно забележимо още с встъпването на поета в литературата. Ян Скацел навлиза в литературното поле със своя собствена представа за живота и света. Оставайки далече от повелите на деня, той не се обвързва с никакви политически идеологии. Сложната социалнополитическа обстановка и произтичащите от нея строги естетически и тематич-

¹ Предложеният текст представя магистърската теза на Росица Игнатова с научен ръководител доц. д-р Ж. Чолакова. Дипломната работа е защитена с отличие през октомври 2010 г.

ни ограничения създават условия, които принуждават много писатели да напуснат страната си, а някои да попаднат в изолация заради неподчинението си спрямо наложената цензура. Още в самото начало на творческия си път Скацел дава заявка за една по-различна позиция към действителността, а неговото творчество донася със себе си различния поглед на поета. Въпреки императивните изисквания на комунистическия режим за обвързване на поезия и идеология той остава встрани от тези директиви. Посредством стиховете си Скацел дава израз на вътрешния си глас, който при него много често се слива с интимния свят на тишината. И точно в това замълчаване или редуване на глас и тишина Скацел открива философията на живота, на това, което е било преди него и което ще е след него. Идилитата на провинциалните добродетели, вътрешната хармония и простотата на поетическото споделяне са визирани в поезията на Скацел. Тихата замисленост, която е характерна черта на творчеството на поета, намира проява в богатството от поетически образи, които в по-голямата си част възникват като метафори, родени от сензитивната памет на поета. Тишината, а също така и звуците, които я разкъсват, се превръщат във философски категории. Вгълбеността в нещата и изолационността от шумния свят правят възможно едновременното съществуване както на тишината, така и на звуците.

В периода, когато все още „дими „революционната поезия“, а „строителната“ залива работните площадки и на заводите, и на културата с ораторски речи“ (Фучик 1994: 369), Скацел остава далече от импулсите на деня и не се възползва от възможностите, които му предлага или налага времето. Неговите стихове носят интимния свят на тишината, където поетът ще открие изконните човешки стойности, неразривно свързани с детството и обновените сили на природата. Скацел „покорно лови митовете, възприема детайлите на живота и вместо реторичното крещене предпочита тишината“ (Яноушек и кол. 2007: 255). В този поетически контекст поезията на Скацел се откроява с изтънчения си усет за загатване, замълчаване и създаване на тайнства. Неговата поезия се превръща в сътворяващ замисъл, който има за цел да стигне до същността на човешкия живот, с която всеки човек се е сраснал. В своите стихове той успява да събере, да отрази и пречупи преминаването на времето, изтичането на дните и нощите. Много от образите преминават от една стихосбирка в друга и създават сърцевината на Скацеловата поезия, като всеки път техните образни значения се нюансират и се превръщат в носители на всичко онова, за което поетът остава безмълвен.

„Има поети, които, загледани в хоризонта на емоционалната и образната си памет, се вслушват във всичко чрез проникващите вълни на тишината и дори непосредствено заживяват в нея. Тишината за тях е не само конвенционален мотив, а поетична съдба, позиция спрямо света, творбата, хората и себе си“ (Кршиванек 1999: 126). Такъв поет е и Ян Скацел – „възобновител на нашето накърнено отношение към действителността, към самите себе си, към стойностите на универсалното човечество“ (пак там: 128). А всичко това е възможно благодарение на тишината, която „в неговата поезия е ценна, ключова стойност, многоизмерна категория, многообразно пространство за полисемията на смисъла. Скацеловата поезия е „между

другото“ и доказателство, че словото на поета расте от корена на тишината и трябва да го възприемаме на този фон, а без дълбокото съзнание за тишината няма нито музика, нито поезия, нито истинско човечество“ (пак там: 128). И това донякъде определя цялостната концепция на Скацел както за живота и света, така и за всичко, което го населява. Всеки образ, всеки елемент изразяват непосредствено нещо, което притежава своя собствена стойност, но като че ли над целия този свят от образи стои нещо още по-висше. Това е тишината, която е над всичко, но не като тихо, незначещо съществуване, а като идея, която е над човека, която надхвърля времевите граници и остава и след него. Скацел е от този тип поети, за които тишината се превръща във философска категория, в изходна точка на познанието и условие, което е необходимо за едно пълноценно съществуване. Тишината се превръща във вътрешно морално условие, гарантиращо добротата у човека, а също така и в предупредителен знак пред насилието, злостта и завистта. Тя е тази, която съхранява чистото у човека, не позволявайки на лъжата и подлостта да съществуват. Тишината при Скацел се превръща в екзистенциално-етична категория и едновременно с това е съзидателна и сътворяваща, която предполага интимност и изолираност от врявата на деня. По този начин, чрез поглед, отправен към същността, вътрешния свят, Скацел се обявява против гласната декламативност и опитите да спечели нечие благоразположение. Той се концентрира върху значимото и важното, върху онова, което носи духовен смисъл и което остава и след смъртта.

Тишината при Скацел придобива метафизично измерение. Тя отразява принципите на битието, дори нещо повече – става носител на знаците на другото битие, на абсолютното битие, но не в неговия религиозен смисъл. Тишината е един вид меланхолично изживяване на света, без да изразява някакъв вид религиозен мистицизъм. „Скацел не е католически поет и не иска да бъде и метафизичен. Едновременно с това неговият „бог, който е, а също така и не е“, отговаря точно на хиндуистката дефиниция за Бога, който не само е, тъй като в такъв случай може да бъде отречен, докато, ако съществува и не съществува едновременно, не може да бъде отречен и може дори да ни напътства“ (Рихтерова 1991: 104).

Тишината е всичко онова, което е над нас и вътре в самите нас. Всяко значимо събитие в човешкото битие, независимо дали е маркирано с положителен или отрицателен знак, носи тишина. И в това се крие философията на Скацеловата поезия, изразена чрез образни комплекси, подчинени на тишината, която властва над цялото Скацелово творчество. Образите, които обикновено се свързват с наличието на някакъв звук, глас, вик, на много места в поезията на Скацел остават безгласни. Като че ли тишината е натоварена с по-голяма семантика, превръща се в носител и изразител на премълчаното, неизреченото, останало скрито за думите. „Тишината се превръща в образ, изравняващ противоречията в природата и човека, израства в образа на родния край, персонифицира единството на човека и природния ред“ (Кршиванек 1999: 127 – 128).

За Скацел природата заема важно място в живота на хората. Тя е израз на целия окръжаващ човека свят, а също така означава всичко съществуващо в пространството. За Скацел природата не е просто някаква цветна картина или декорация. Всеки природен елемент е носител на някакво значение и израз на позицията на поета спрямо заобикалящата го действителност. Природата е събирателен образ на силата, стояща извън човека, която се разкрива в постоянно създаване и промени. От нейните дълбини се долавя музиката на живота, която не е шумна, силно звучаща, а приглушена, тихо звучаща, но силно въздействаща и превръщаща се в място, където човек може да черпи сили. Природата при Скацел въздейства като духовно и морално пречистване. Природните и моралните закони се уеднаквяват, придобиват една и съща сила. Човешката моралност се е зародила още с акта на сътворението на света и природата и човек я притежава от самото изначалие на своето съществуване. Природата е дадена на човека, за да може той да я разбира и оценява правилно и в никакъв случай да поправя създаденото. Тя е израз на постоянството, верността, а при Скацел също така и на сигурното спокойствие. Нейното постоянство се изразява в непрекъснатата смяна на сезоните, които донасят със себе си различни нюанси на тъга, радост, спокойствие, песенност или безгласност. Всяка природна картина носи философски размисли, свързани с човешкото съществуване. Това не са просто описания на природни забележителности, а става въпрос за неразривно свързаните ведно човек и природа.

Птиците, а също така и други видове животни са много често срещани образи при Скацел. „Скацеловият животински свят, на пръв поглед толкова своенравно разнообразен, преминава през същата промяна, както всички останали компоненти на пейзажите; всяко същество тук изразява себе си, живо е и е зоологично или митологично конкретно; едновременно с това е и някаква вълшебна кутийка, в която е поставена първичната магическа мощ на името [...] Царството на растенията, животните, човека и космоса в Скацеловия пейзаж проникват и се разтварят едни в други“ (Рихтерова 1991: 95, 98). Появата на тези образи много често се свързва с мотива за смъртта и тишината при Скацел.

Мотивът за смъртта при Скацел се среща изключително често. Краят на човешкия живот е неразривно свързан с тишината. Тя може да се тълкува и като „другата страна на тишината, това, което е след тишината, тишината на зловещото, смъртоносното“ (Кршиванек 1999: 127). Скацел приема смъртта смирено, той не роптае срещу нея, напротив, за него тя е неизменна част от човешкия живот, неизбежността, която очаква всички. Освен това именно краят придава стойност на нашето съществуване. Смъртта е по-скоро част от живота, отколкото негова опозиция – тя е неговата непозната, но реално съществуваща страна, която не разбираме и не познаваме.

В поезията на Скацел има много образи, които са свързани със спомена за неговия дом, който започва в кръга на майката и бащата и постоянно се разраства във все повече и по-широки кръгове. Домът при Скацел винаги се свързва с миналото и детството, а то от своя страна и с тишината. Сънят и спомените са тези, посредством които достигат забравени образи, чув-

ства и изживени моменти. Сънят е единственият възможен път, по който може да се достигне до нещо далечно, отминало безвъзвратно. Като че ли той е възможната връзка на човек с един друг свят, различен от този, в който живеем. Това може да бъде светът на детските години или светът на мечтите. Детството достига при възрастните като спомен, който изплува от полузабравени поговорки, песни, имена. При Скацел времето на детството никога не се свързва с образа на града, напротив – детството е порив, който се изживява в родния дом, на село, в обкръжението на родителите. „Бъдещето, което някога е принадлежало на детството, остава с нас постоянно. Детските сънища, проектирани в бъдещето, непрестанно съществуват, само дето стават все по-далечни. Това е и една от точните дефиниции на поета по отношение на детството, чието време продължава в своето отдавна минало бъдеще“ (Кожмин 1997: 132). И въпреки огромното разстояние между детството и зрелостта споменът за него остава винаги жив, така както е жива и непрестанно възраждащата се природа. Защото детството при Скацел много често се преплита и обединява с любовта и красотата на природата. Връщането назад във времето често е съпроводено с липсата на думи, а отгук се създава и усещането за значимостта и силата на тишината.

И точно както в тишината при Скацел се съдържат всички най-важни моменти от човешкия живот, така и в звуковите образи в неговата поезия се отразява смисълът на човешкото съществуване. Гласовете, звуците, шумът, всяко нещо, което е белязано от някаква мелодичност, придобиват символно значение. Те са изразители на това, което е органически важно за човека, така както са важни любовта, моралността, усещането за съществуването на нещо, което стои над човека, което е неподвластно на неговата сила. Скацеловият глас е и гласът на природата, смъртта, спомена, раздялата, детството, родния дом и любовта. Гласът при Скацел се превръща в синоним на творческата способност, в който се възплъщават както тежестта на човешката екзистенция, така и силата и вярата във възраждащите се чувства и природа. Звуците, шумът, гласовете в поезията на Скацел са „тръбачи“ не само на празнотата, на изгубеното и невъзвратимото, но и на раждащото се отново и отново с идването на всеки сезон. Природата при Скацел е силата, която може да замени във вечния кръговрат деня с нощта, есента със зимата, пролетта с лятото. В нея е заложено постоянството на непрекъснатата промяна, което от своя страна донася тъгата, радостта, тишината или гласността и шума. Природата е събирателен образ на могъществото, което е извън човешките способности. Дълбоко в нейните недра се съдържа музиката на живота. Това е онази мелодичност, която дава сила, отразява ритъма на живота, но също така може да се превърне в синоним и на смъртта. В това се крие и силата на Скацеловата поезия – посредством отсъствието или наличието на звуци в природата да се изрази цялото съществуване на човека. В природата са съсредоточени най-важните моменти от живота. Затова и природата при Скацел не е просто фон, декорация или картина. В нея се съдържа послание, което надхвърля рамките на времето и което ще бъде валидно винаги. Във вечността на природата, в цикличността на нейната възобновяемост, Скацел на много места откроява човека като съще-

ство, което с постоянното обновление на природата бавно се приближава към своя край. Много често при Скацел тази смяна на сезоните може да бъде разчетена като преминаване от едно пространство в друго, от времето на живите в безвремието на мъртвите, а по този начин се появява и един от често срещаните мотиви при Скацел, а именно смъртта. На много места за нея се загатва посредством наличието на някакви звуци. В «Сто и петдесето стихотворение за есента» («Stopadesátá báseň o podzimu»), вятърът е този, който чрез шума на листата загатва за „жестоката зима“. „Шумоленето“ тук се превръща в алюзия на това, което предстои:

*Bylo nám jaro léto podzim
brzy nám bude krutá zima
A vítr listí šelestí*

*Беше при нас пролет лято есен
скоро ще бъде сурова зима
И вятърът в листата шумоли*

Изживяването на пролетта, лятото и есента може да се приеме като изтеклото време на живота. Приближава се суровата зима, а шумолящите листа са сигурен знак за това. Звукът, който издават листата, може да бъде разбран и като предупреждение. Вятърът и листата, които шумолят, донасят със себе си полъха на студа, на времето, в което всичко ще е замръзнало. Реката, която тече, може едновременно да символизира живота и смъртта. Изяденият хляб и изпетите песни, а също така и образите на празните камбани и връвта, „провиснала в камбанарията“, са метафоричен знак на преминалия живот. Смъртта се превръща в „болезнена далечина без ехо“, както е в стихотворението «Зимно» («Zimní»). Тя идва, когато спира да вали снегът, а всичко останало престава да има значение. „Рождеството е начало, смъртта е краят – това са границите на кадъра, в който се разгръща ритъмът на всяко биографично време“ (Стефанов 2003: 186).

Излишни са въпросите, а също и отговорите за това – кое е твое, когато времето изтича, а заедно с него и животът. Реторичният въпрос, който звучи в края на стихотворението «Непоносимо лято» («Nesnadné léto»), също отеква напразно:

*A marně ptáš se co je tvé
když zbýváš sám a stormy u cest
haluze mají od krve*

*И напразно се питаш кое е твое
когато оставаш сам а дърветата край пътя
кървави клони имат*

След сблъсък с неизбежния за всеки човек край всичко губи смисъл, въпросът „кое е твое“ отеква глухо и напразно, подобно на позвъняването, което прозвучава като ехо в «Завръщане» («Návrat»). А тук чрез напразното зазвъняване се появява и един от най-типичните мотиви при Скацел,

а именно мотивът за спомена и завръщането в родния дом и детството. Времето и животът, които те отдалечават постепенно от детските години, от родния дом, правят завръщането напразно. Няма защо да звъниш там, където никога няма да се завърнеш. Този звън по-скоро събужда спомени-те по нещо отминало, далечно, останало като незаличим белег в паметта. Това е времето, което може да се види в сънищата или в спомените, които много често при Скацел „говорят“ с гласа на детството. И ако завръщането в едноименното стихотворение на Скацел символно е показано чрез напразното зазвъняване, то в стихотворението «Къде вкъщи стои солта» («Kde doma máme sůl») то се свързва с времето на възрастните, когато лирическият говорител си спомня за малките неща от бита и провежда своеобразен диалог с розата. Нейният образ е персонифициран, тя притежава свой собствен глас, който прави възможно спомнянето на обикновените неща, които се превръщат в необикновени. Като че ли гласът на розата е този, който събужда заспалиите, но неугаснали спомени и превръща лирическият говорител в дете:

*Hlupáku,
na prst jsi od země,
takhle jsi doma malý,
voněla růže rovnou do ucha.*

*Глупако,
на един пръст си от земята,
у дома си ей толкова малък –
ухаеше розата право в ухото.*

Уханието на розата е синестезийно: тя „ухае право в ухото“. То се явява неин глас и единственият човек, който успява да я чуе, е завърналият се пораснал син, чието детство е останало в родния бащин дом. И ако тук гласът на розата е този, който прави възможно спомнянето на нещо забравено, то в стихотворението «Птици, които не летят» («Věžsí»), детството проговаря в далечината непосредствено, без образни заместители:

*Co tomu říká tvoje dětství v dálce
Je obyčejná letní neděle*

*Какво казва за това твоето детство в далечината
Една обикновена лятна неделя е*

Тук гласът на останалото в далечината детство вече не припомня нещо забравено, напротив, чрез своето отдалечаване то всъщност показва това, което става все по-близо, това, което приближава с всеки изминал ден. Като че ли неговият глас се превръща във вик на фона на тишината, вик, който съобщава приближаващата се скръб, болка, тъга и печал. Това, което иска да „каже“ детството, е единственият доловим звук в текста, всички други образи са безмълвни свидетели на предстоящото. Детството тук освен предчувствие и сигнал, който достига от далечината, е и спомен за

„обикновената лятна неделя“. Можем да възприемем текста като послание, което се превръща и в предупреждение за това, че ще „завали сняг между думите“.

Както споменът за детството, така и любовта може да проговори чрез безмълвните образи и да даде глас на птиците. Гласът на славея побеждава всички напразни страхове и опасения, това е гласът на безкрайната воля и свобода, така както безкрайни са любовта и песните. От този глас се ражда надеждата за нещо ново, за нещо, което ще се появи на бял свят и ще започне да живее. И ако в този сонет гласът на славея е гласът на раждащата се любов, то в «Подобен на синигерите» («Podobný sýkorkám») гласът на това, което „писука“, е всъщност роденият нов живот. Вярата на новото бъдеще, на новото начало се крие под черупката, в „слабото писукане“, което идва оттам. Гласът, писукането тук се свързват с вечния кръговрат на живота, с неговата витална цикличност. В това постоянно обновление се крие и вечността на живота. В слабото писукане е спотаена силата, която може би ще се разгърне във вик, в глас, който ще разкъса „ципата с мълчание“, за да покаже, че дори и чрез слабия звук, който издава, се ражда живот. И именно в това стихотворение, където едновременно присъстват мълчанието и звукът, Скацел като че ли показва как тишината и гласът могат да бъдат равностойни и на живота, и смъртта. Мълчанието и говоренето са неразделно свързани, в тях еднакво може да се крие смисълът на нашия живот, на това, което е било преди него, и това, което ще остане. А Скацел притежава невероятния усет, както казва Сенека, да разпознае подходящия момент за говорене и за мълчание, което е нещо велико.

Тишината при Ян Скацел се превръща в отражение на смисъла на човешкото съществуване, тя е израз на вътрешния, интимен свят на човека, съдържащ в себе си най-важното и най-значимото. Смяната на сезоните, полетът на птиците, далечното детство, спомените за него, за родния дом, всичко това, което е част от нашия живот, при Скацел е обгърнато с тишина. Едновременно с мотива за тишината съществува и друг, също толкова често срещан мотив, а именно мотивът за звука. И ако тишината се възприема като своеобразен „глас“ на неизречените думи, то гласовете се превръщат в звукови носители на посланията на поета. При Скацел едновременно си кореспондират тишината и шумът и в тази кореспонденция можем да открием уникалността на неговия поетичен глас.

ЛИТЕРАТУРА

Кожмин 1997: Kožmín, Zdeněk. *Interpretace básní*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.

Кршиванек 1999: Křivánek, Vladimír. *Býti básníkem v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova, 1999.

Рихтерова 1991: Richterová, Silvie. *Slova a ticho*. Praha: Československý spisovatel, 1991.

Скацел 2008: Skácel, Jan. *Básně*. Praha: Blok, 2008.

Стефанов 2003: Стефанов, Валери. *Българска литература 20. век*. София: Анубис, 2003.

Яноушек и кол. 2007: Janoušek, Pavel a kolektiv. *Dějiny České literatury 1945 – 1989*. Praha: Academia, 2007.